

DE PROCEDURE TOT OVERDRACHT VAN ONROERENDE GOEDEREN IN HET OUD-VLAAMSE RECHT: ENKELE FEODALE VOORBEEDEN UIT DE DERTIENDE EEUW.

Dr. Dirk Heirbaut
(Universiteit Gent Vakgroep Rechtsgeschiedenis)

A. INLEIDING.

Al wie een middeleeuws cartularium doorneemt, wordt geconfronteerd met akten die een overdracht van onroerende goederen voor de rechtbank beschrijven. De moeilijkheid is dan vaak dat deze akten omvangrijk kunnen zijn en de meest ingewikkelde terminologie gebruiken. Dat gebeurt echter niet zomaar. Diepere juridische redenen liggen ten grondslag aan wat kan overkomen als zinloze plechtigheden, formules en termen. Voor echter die formaliteiten bij een overdracht aan bod kunnen komen, moet eerst aangegeven worden waarom ze eigenlijk nodig waren.

In ons hedendaagse recht verloopt de overdracht van goederen bij een verkoop relatief eenvoudig. Van zodra de verkoper en de koper het eens zijn gaat de eigendom van de goederen automatisch over van de ene partij op de andere. Omdat in deze werkwijze het akkoord, de overeenstemming (consensus) van de partijen centraal staat, wordt dit systeem vaak het consensuele stelsel genoemd. Het is een zeer gemakkelijk systeem, omdat niet meer dan het akkoord van de partijen vereist is. Men hoeft niet nog allerlei formaliteiten te vervullen. Juist dit gemak is echter ook een zwak punt. Het is vaak moeilijk om achteraf te bewijzen dat beide partijen het daadwerkelijk eens waren. Het consensuele systeem komt dan ook niet altijd en overal voor. Zelfs in ons hedendaagse recht zijn er verschillende gevallen waarin de toestemming van de partijen niet volstaat en zij nog bepaalde formaliteiten moeten afhandelen. Het meest bekend is de verkoop van onroerende goederen. Koopt iemand een huis, dan heeft dat enkel belang voor hem en de verkoper. De buitenwereld, b.v. een bank met een hypotheek op dat huis, hoeft met de verkoop geen rekening te houden. Dat moet wel indien een bijkomende formaliteit is afgehandeld, de overschrijving van de notariële akte betreffende de verkoop op het hypotheekkantoor.

Als zelfs in de twintigste eeuw niet altijd de loutere overeenstemming van de partijen volstaat, is het begrijpelijk dat men zeker in het verleden niet altijd genoeg nam met alleen een akkoord. Net zoals nu kwam dat vooral tot uiting bij de verkoop van onroerende goederen, of meer correct van *erven*, de goederen

die in het oude recht equivalent waren aan onze onroerende goederen. Kwamen vroeger in Vlaanderen twee personen, vervreemder en verwerver, overeen een bepaalde *erve* te vervreemden (verkopen, schenken, ruilen e.d.), dan was het consensualisme totaal afwezig. De verwerver verkreeg de *erve* pas na een afzonderlijke overdrachtshandeling.¹ Daarmee was de kous echter nog niet af. Een overdracht van een *erve* heeft immers belangrijke gevolgen voor de buitenwereld. Derden moeten het nieuwe recht van de verwerver respecteren, maar dat kunnen zij slechts wanneer zij vernomen hebben dat de verwerver een recht verkregen heeft. Een manier om hen te informeren over de overdracht is een overdrachtshandeling die in het openbaar gebeurt. In de vroege middeleeuwen draagt de vervreemder daarom een stuk grond ritueel over aan de verwerver op de grond zelf, die het voorwerp uitmaakt van de overeenkomst. Daarbij zijn dan meerdere getuigen aanwezig, zodat de publiciteit verzekerd is. Later evolueert dit. De overdracht gebeurt niet meer op het desbetreffende stuk grond zelf, maar voor de rechtbank.² Om duidelijk te maken dat iets speciaals gebeurt, is die overdracht dan wel verbonden met allerlei plechtige gebaren en formules.³

Al die formaliteiten leiden tot een complex kluwen. Dat wordt nog onoverzichtelijker door de tussenkomst van allerlei andere personen dan de verwerver en de vervreemder. De echtgenote, de erfgenaam, de heer e.d. kunnen een belang hebben in het vervreemde goed en ook dat zal in de overdrachtsprocedure tot uiting komen. Door al die formaliteiten en verschillende belangen is het vaak niet gemakkelijk om een overdrachtsprocedure te begrijpen. Duidelijkheid kan pas ontstaan wanneer men die procedure herleidt tot haar afzonderlijke elementen.

Daarom zal hier gepoogd worden de verschillende bouwstenen van de overdracht van een *erve* te analyseren aan de hand van een concreet voorbeeld. Eerst wordt het basisschema van de overdracht gegeven, daarna wordt dit schema uitgewerkt en tenslotte volgen enkele variaties op dit schema. Als concreet voorbeeld werd gekozen voor overdrachten van lenen in de dertiende eeuw in

¹ DIDIER, N., *Le droit des fiefs dans la coutume de Hainaut au moyen âge*, Parijs, 1945, 139-140; DONDORP, J. en SCHRAGE, E., *Levering krachtens geldige titel. Enige grepen uit de geschiedenis van de vereisten van de eigendomsoverdracht*, in: "Juridische reeks Vrije Universiteit", XII, Amsterdam, 1991, 2; GODDING, P., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, in: "Académie royale de Belgique, mémoires de la classe des lettres, collection in-4°", t. 2, XIV/1, Brussel, 1987², 232-233, 455-456.

² DIDIER, N., *Droit*, 127-128, 141-142; GODDING, P., *Droit*, 232; NÈVE, P., *De overdracht van onroerend goed in de middeleeuwen*, in: "De levering van onroerend goed. Vijf opstellen over de overdracht van onroerend goed vanaf het Romeinse recht tot het Nieuw Burgerlijk Wetboek", in: "Ars Notariatus", XXXII, Amsterdam, 1985, 29-35.

³ *sollemnitates* (VANHAECK, M., *Cartulaire de l'abbaye de Marquette*, Rijsel, 1937, I, nr. 120, 104-105 (1244)); *sollemnités* (PIOT, C., *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*, Brugge, 1881, nr. 317, 290-292 (1278)).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

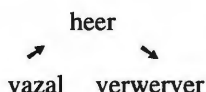
Vlaanderen, omdat voor Vlaanderen de situatie van de lenen grondiger bestudeerd is dan het recht betreffende andere goederen.⁴

B. HET BASISSCHEMA VAN DE OVERDRACHT VAN DE LENEN.

De overdracht van een *erve* gebeurt in Vlaanderen steeds voor de bevoegde rechtbank.⁵ Aangezien het leenhof instaat voor de lenen die ervan afhangen, gebeurt de overdracht van een leen dan ook normaal gezien voor het bevoegde leenhof.⁶ Gezien het leenhof in het openbaar zitting houdt, is daarmee meteen ook de buitenwereld op de hoogte van de overdracht.⁷

De overdracht voor het leenhof verloopt niet rechtstreeks. De vazal geeft het leen niet in de handen van de verwerver. De overdracht gebeurt via de leenheer of diens vertegenwoordiger. De vazal geeft het leen aan de heer en daarna geeft de heer het leen aan de verwerver.⁸

Schematisch:

Het eerste deel van de overdracht, de teruggave door de vazal, is de onterving. Het tweede deel, de overdracht door de heer aan de verwerver, is de inerving.⁹

⁴ Zie daarvoor HEIRBAUT, D., *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen, ca. 1000-1305*, in: "Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Studia", LXIX, Brussel, 1997; HEIRBAUT, D., *Over lenen en families. Een studie over de vroegste geschiedenis van het leenrecht in Vlaanderen (ca. 1000-1305)* (in voorbereiding); OPSOMMER, R., *Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt. Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995, 2 bdn.

⁵ Cf. GODDING, P., *Droit*, 232.

⁶ DE SMET, J., *Cartulaire de l'abbaye de Cambron*, in: "Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg", II/1, Brussel, 1869, nr. 54, 483 (1291); HAUTCOEUR, E., *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1894, I, nr. 115, 112-115 (1215); Rijksarchief Gent (RAG), Abdij Groenenbriel, Oorkonde 71 (1260/1261).

⁷ B.v. MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre-Dame de Courtrai*, Gent, 1880, nr. 69, 70-71 (1233).

⁸ GANSHOF, F., *Observations sur deux chartes intéressantes l'histoire de la comtesse de Flandre et de sa cour au début du XIIIe siècle*, in: "Mélanges Edmond-René Labande, Études de civilisation médiévale", Poitiers, 1975, 322-323 (1226); LUYKX, T., *Johanna van Constantinopel. Gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*, "Verhandelingen van de koninklijke akademie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren", VIII/5, Brussel, 1946, nr. 20, 549-550 (1233).

DIRK HEIRBAUT

Dat de heer tussenkomt bij de overdracht van het leen is begrijpelijk. Het leen hangt van hem af en bij een vervreemding moet de vazal de toestemming van zijn heer hebben¹⁰ en ook nog een taks betalen.¹¹ Indien de heer niet zou hoeven tussen te komen, zou de vazal nog kunnen proberen zijn leen buiten weten van zijn heer over te dragen, zonder de vereiste toestemming en vooral zonder de vereiste taksen. Door de tussenkomst van de heer bij de overdracht behoudt deze echter de controle over de vervreemding van een leen. Het kan niet overgedragen worden zonder dat hij daarvan op de hoogte is. De vazal kan bijgevolg niet anders dan de verschuldigde taksen betalen en aan zijn heer de toestemming vragen om het leen te mogen vervreemden.

Omdat zijn tussenkomst de beste manier is om zijn belangen te beschermen, zal de heer streng de hand houden aan zijn rol bij de overdracht van het leen. Zijn vertegenwoordiger, de baljuw, mag hem daarvoor enkel vervangen mits hij een volmacht heeft.¹² In de periode vóór 1200 kon het voorkomen dat de vazal zijn leen toch nog rechtstreeks overdroeg buiten het leenhof. In dat geval zorgde hij er wel voor achteraf de toestemming van zijn heer te bekomen,¹³ en dit kon ertoe leiden dat de overdracht nog eens volgens de regels overgedaan werd.¹⁴ In de dertiende eeuw komen de overdrachten buiten het leenhof niet meer voor. Een dergelijke overdracht is dan ongeldig,¹⁵ hoewel zij ook reeds in de voorgaande periode geen volledige zekerheid bood. Anders zouden de vazallen zich niet gehaast hebben om zo vlug mogelijk de bekrachtiging ervan door hun heer te bekomen.¹⁶

---

⁹ Voor de terminologie, zie infra, noten 70 en 94.

¹⁰ HAUTCOEUR, E., *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, Rijsel, 1873, I, nr. 32, 33-34 (1243); VLEESCHOUWERS, C., *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent*, Brussel, 1990, II, nr. 309, 334 (1250).

¹¹ D'HERBOMEZ, A., *Histoire des châtelains de Tournai de la maison de Mortagne. Preuves*, in: "Mémoires de la société historique et littéraire de Tournai", XXV, 1895, nr. 176, 235-236 (ca. 1285); GYSSELING, M., *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, Den Haag, 1977, I/3, nr. 1270, 1937-1939 (1293).

¹² B.v. Archives départementales du Nord (ADN), B, 1561, nr. 615, f° 167 v° (1293).

¹³ HAIGNERÉ, J., *Les chartes de Saint-Bertin, d'après le grand cartulaire de Dom Ch.-J. Dewitte*, Sint-Omaars, 1886, I, nr. 389, 171 (1193). Cf. DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-1191)*, II/2 (in voorbereiding. Werd doorgenomen in manuscript. Omdat de nummers van deze uitgave nog kleine wijzigingen kunnen ondergaan, werd telkens naast het jaartal van de oorkonde ook de bestemmeling ervan vermeld.), nr. 657 (1183; abdijs van Cercamp).

¹⁴ Cf. *Ibid.*, nr. 404 (1176; priorij van Sint-Bertijns te Poperinge).

¹⁵ GANSHOF, F., *Observations*, 322-323 (1226). Cf. WARNKÖNIG, L., *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, Tübingen, 1842, III/2, nr. 74, 140-141 (1211).

¹⁶ Cf. DIDIER, N., *Droit*, 130.

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

C. DE UITWERKING VAN HET BASISSCHEMA.

Het basisschema van de leenoverdracht is op zich eenvoudig: de vazal draagt via zijn heer het leen over voor het leenhof. Dit fundamentele gegeven kent echter een complexe uitwerking. De vazal geeft zijn leen niet zomaar terug aan de heer, noch geeft deze het zomaar aan de verwerver. Onterving en inerving zijn omweven met een geheel ritueel.¹⁷ Bovendien gebeurt de overdracht niet in een vacuüm. De partijen hebben een overeenkomst gesloten, waarbij soms financiële motieven spelen. Er kunnen kerkbannen geweest zijn. De vazal heeft verwanten en misschien een echtgenote. De verwerver wil soms dat het leen omgezet wordt in een niet-feodaal goed, hetzij een *allodium*, hetzij een cijnsgoed. Hij verlangt meestal ook nog een bewijsstuk van de overdrachtsprocedure en vaak zelfs meer dan één.¹⁸ En zo kan de lijst verder gaan. Bij een overdracht zijn er heel wat factoren die een rol spelen en op een of andere manier tot uiting komen in de overdrachtsprocedure. Bovendien komen de diverse delen van de procedure niet altijd in dezelfde volgorde voor.

Het gevolg van dit alles is dat de verslagen over de overdracht van een leen nogal kunnen uiteenlopen. Nochtans is de overdrachtsprocedure steeds opgebouwd uit dezelfde standaardelementen. Die zijn echter niet opgenomen in alle oorkonden. Het kan immers dat een bepaalde mogelijkheid zich niet voordoet. Heeft een vazal een echtgenote die recht heeft op een weduwgoed, dan komt zij tussen bij de overdracht.¹⁹ Heeft hij geen echtgenote, dan is daarvan uiteraard geen sprake. Daarnaast vermelden heel wat oorkonden niet de gehele procedure omdat zoiets toch niet nodig is. De oorkonde wordt opgesteld opdat ze later zou kunnen bewijzen dat de overdracht volgens de regels verlopen is. Daartoe hoeft ze echter niet de volledige overdrachtsprocedure te beschrijven. Het volstaat dat de oorkonde aangeeft dat alles volgens de regels verlopen is.²⁰ Toch worden de beschrijvingen in de oorkonden met de tijd uitvoeriger.

Doordat de bronnen niet altijd alle gegevens opnemen, blijft een zeer belangrijk element bij de leenoverdracht vaak onderbelicht: de typische samenwerking tussen het leenhof en zijn voorzitter (de heer of zijn vertegenwoordiger, de baljuw) die het maant, i.e. verzoekt een uitspraak te doen. Het leenhof is immers geen passieve toeschouwer bij de overdrachtsprocedure. Het speelt een actieve

¹⁷ "*iuste et rite acta sunt*" (MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 165, 187-188 (1284)); "*rite et per legem*" (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 283, 306-307 (1244)); "*fuertunt necessaria rite peractis*" (*Ibid.*, nr. 345, 372-373 (1255)).

¹⁸ Zie voor al deze elementen de werken vermeld supra, noot 4.

¹⁹ D'HOOP, F., *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe, et de ses dépendances à Bas-Warneston et à Couckelaere*, Brugge, 1870, nr. 71, 69-71 (1242); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 133, 141-143 (1261).

²⁰ D'HOOP, F., *Recueil*, nr. 85, 89-91 (1249).

rol. Meerdere malen maant de voorzitter het leenhof, dat vervolgens uitspraak doet.²¹ Soms heeft het hof daarvoor een voorafgaande beraadslaging nodig.²² Het vraag- en antwoordspel van maner en hof kan op twee manieren verlopen. De maner kan een bepaalde vraag stellen die het leenhof alleen nog maar bevestigend of ontkennend hoeft te beantwoorden.²³ De maner kan echter ook vragen wat hij moet doen, waarna het leenhof hem concrete instructies geeft.²⁴

Zelfs de meest uitvoerige documenten uit de dertiende eeuw vertonen nog andere gebreken dan een eerder summiere vermelding van alle vragen en antwoorden. In bepaalde gevallen begeleiden enkele woorden een rituele handeling, maar we vernemen niet wat er precies gezegd wordt.²⁵ Enkele elementen van de procedure worden volgens sommige oorkonden tot driemaal toe uitgevoerd.²⁶ Andere bronnen vermelden deze herhaling echter niet. Ze lijkt daarom niet verplicht voorgeschreven te zijn. Ze dient louter om een bepaald element van de procedure meer te benadrukken.²⁷

Omdat bepaalde elementen herhaald worden, hun volgorde sterk kan verschillen en niet elk element van de overdrachtsprocedure altijd voorkomt, is elk systematisch overzicht van de overdracht van een leen niet meer dan een reconstructie van een 'ideale' overdracht aan de hand van gegevens uit heel wat uiteenlopende bronnen. Het komende overzicht gaat daarbij uit van de meest gebruikelijke volgorde. Omwille van de duidelijkheid van de hoofdtekst zijn de varianten soms verwezen naar de voetnoten, tenzij ze het gevolg zijn van een bepaalde factor die de volgorde grondig verandert, zoals bijvoorbeeld het voorkomen van voorafgaandelijke afkondigingen van de verkoop (kerkbannen). Om een al te lange uiteenzetting te vermijden, wordt ook geen melding gemaakt van de vraag van de maner die elk vonnis van het leenhof voorafgaat. Met het oog op de leesbaarheid zijn ook de verschillende terminologische uiteenzettingen in de voetnoten en niet in de hoofdtekst opgenomen.

²¹ Zie de teksten vermeld in noten 23-24.

²² DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 52, 474-478 (1287); D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 52, 59-61 (1221).

²³ VAN DE PUTTE, F., *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864, II, nr. 465, 532-533 (1228); D'HERBOMEZ, A., *Chartes de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*, Brussel, 1901, II, nr. 680, 126-127 (1256).

²⁴ GYSSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*, Brussel, 1835-1864, IV, nr. 26, 285-295 (1293).

²⁵ Cf. DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 52, 474-478 (1287); VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 200, 216-217 (1232).

²⁶ DE SMET, J., *Cambron*, II/2, nr. 14, 708-711 (1282); D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, nr. 293, 302-303; *Histoire*, nr. 52, 59-61 (1221).

²⁷ "pro sollempnitate implenda" (D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, I, nr. 504, 547-548 (1242)).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

Daar hetgeen volgt handelt over leenoverdrachten in het Vlaamse leenrecht gedurende de dertiende eeuw, moet men rekening houden met het materieel leenrecht in de dertiende eeuw, met o.a. een nakooprecht van de heer en de familie, eventuele kerkbannen, een potentieel recht van de weduwe op een *doarium* en de voorwaarde dat de naaste erfgenaam zijn toestemming moet geven, tenzij de vazal kan aantonen dat hij om financiële redenen moet verkopen. De procedure in de twee voorgaande eeuwen en in de late middeleeuwen stemt grotendeels overeen met die in de dertiende eeuw. Variaties zijn vooral het gevolg van verschillen in het materieel leenrecht.²⁸

1. De overeenkomst en de voorbereiding van de overdracht.

Opdat een vazal een leen zou overdragen, moet er eerst een overeenkomst zijn die aan de basis ligt van deze overdracht. Over het algemeen is deze overeenkomst het eerste element dat de oorkonden vermelden.²⁹ Ze wordt vergezeld van de betaling door de verwerver bij een koop³⁰ of toch ten minste van garanties voor de betaling.³¹ Na het sluiten van de overeenkomst verzoekt de vazal zijn heer in te stemmen met de geplande overdracht.³² Is de verwerver een stedeling, een clericus of een kerkelijke instelling, dan valt de overdracht van het leen onder de grafelijke ordonnantie van 1252-1261, die in dat geval de tussenkomst van de graaf vereist.³³ Bijgevolg moet dan ook de graaf nog zijn toestemming tot de overdracht geven.³⁴ De volgorde is enigszins anders wanneer de vazal het nakooprecht van zijn verwanten wil uitschakelen. Deze laatste hebben immers het recht in de plaats van de koper gesteld te worden, op voorwaarde dat zij hem vergoeden voor de koopsom en de kosten. Een verkopende vazal kan ervoor

---

²⁸ Zoals b.v. het bestaan van een voor- in plaats van een nakooprecht vóór de dertiende eeuw (DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *Oorkonden*, II/2, nr. 610 (1181-1182; abdijs van Cysoing)). Zie over het materieel leenrecht, de werken vermeld supra, noot 4.

²⁹ DE REIFFENBERG, C., *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, Brussel, 1844, I, nr. 65, 215-217 (1286); GYSSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 225, 395-397 (1278).

³⁰ COLPAERT, C., *Avelgem voor 1500*, Avelgem, 1965, nr. 10, 292-293 (1247); DE COUSSEMAKER, I., *Documents relatifs à la ville de Bailleul en Flandre*, Rijsel, 1877, I, nr. 28, 28-31 (1287).

³¹ GILLIODTS-VAN SEVEREN, L., *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, in: "Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges", Brussel, 1893, V, nr. 8, 122-124 (1290). Cf. WARNKÖNIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293).

³² GYSSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 455, 696-697 (1282); HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 801, 567-568 (1299).

³³ Zie over deze ordonnantie HEIRBAUT, D., *Heren*, 83-86, 326-340.

³⁴ DE COUSSEMAKER, I., *Un cartulaire de l'abbaye de Notre-Dame de Bourbourg (1104-1793)*, Rijsel, 1882-1891, I, nr. 198, 190 (1280); RAG, *Chronologisch supplement*, 123 (1284).

zorgen dat zijn verwanten dit recht niet meer kunnen uitoefenen, maar dan moeten zij vóór de verkoop opgeroepen worden om het leen van hem te kopen door enkele voorafgaandelijke bekendmakingen van de verkoop in de plaatselijke parochiekerk.³⁵ Daartoe vraagt de vazal eerst de vereiste toestemming aan zijn heer. Die geeft daarop aan zijn baljuw de opdracht de kerkgeboden te houden, waarna de verkoop kan doorgaan.³⁶

Eens dit allemaal geregeld is, kan de overdracht zelf voorbereid worden. Heeft de heer geen zin om het leenhof in eigen persoon voor te zitten, dan geeft hij een volmacht aan zijn baljuw om hem te vertegenwoordigen.³⁷ Beschikt de heer niet over een baljuw, dan kan hij een baljuw van zijn eigen heer lenen.³⁸ De baljuw of de heer roepen daarop de vazallen samen om in het leenhof te zetelen.³⁹ Zo nodig lenen ze enkele vazallen van een hogere heer, wanneer de heer zelf niet genoeg vazallen heeft.⁴⁰ Uitzonderlijk lenen de heer of zijn baljuw zelfs een plaats van een derde om te zetelen.⁴¹

2. De verschijning voor het leenhof.

Heeft de maner de leden van het hof verzameld, dan kan het leenhof zetelen. Wanneer de heer zich door zijn baljuw laat vertegenwoordigen, wordt eerst de volmacht van de baljuw onderzocht. Alleen daardoor kan het leenhof er zeker van zijn dat de baljuw niet eigenmachtig handelt. Bij het verlenen van een mondelinge volmacht⁴² waren er vazallen aanwezig die nu daarvan getuigen voor het leenhof.⁴³ Bij een schriftelijke volmacht is dat niet nodig. De oorkonde terzake wordt geïnspecteerd door en voorgelezen voor het leenhof⁴⁴ en in enkele

³⁵ HEIRBAUT, D., *Lenen*.

³⁶ DE SMET, J., *Codex diplomaticus abbatiae Ninoviensis*, in: "Corpus Chronicorum Flandriae", II, Brussel, 1841, nr. 262, 952 (1287); MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 152, 167-169 (1280).

³⁷ DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 76, 234-237; HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 764, 542-543 (1293).

³⁸ MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 155, 172-173 (1281); RAG, Gaillard, 984 (1295).

³⁹ GYSSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 455, 696-697 (1282); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 13, 10-11 (1235).

⁴⁰ GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1362, 2120-2122 (1290); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 344, 314-315 (1293).

⁴¹ GILLIODTS-VAN SEVEREN, L., *Coutumes*, V, nr. 8, 122-124 (1290); HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 765, 543 (1293).

⁴² HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 765, 543 (1288).

⁴³ RAG, Saint-Genois, 656 (1292).

⁴⁴ FEYS, E. en NELIS, A., *Les cartulaires de la prévôté ou abbaye de Saint-Martin à Ypres (1102-1543)*, Brugge, 1880, II, nr. 304, 217-219 (1280); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 264, 284-287 (1288).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

gevallen vertaald.⁴⁵ Is de bevoegdheid van de baljuw naar de zin van het hof voldoende aangetoond, dan ontvangt het hem als vertegenwoordiger van zijn heer.⁴⁶

Daarna geeft de vazal een verslag van de afgesloten overeenkomst.⁴⁷ Indien dat een verkoop was, erkent hij daarbij tevens dat hij de koopsom reeds ontvangen heeft⁴⁸ of dat hij daartoe de nodige garanties gekregen heeft.⁴⁹ Dit verslag van de overeenkomst is overigens overbodig wanneer de partijen hun overeenkomst gesloten hebben ten overstaan van het leenhof.⁵⁰ Eens het verslag achter de rug is, kan de eigenlijke overdrachtsprocedure beginnen. Het leenhof spreekt zich bij een verkoop wel eerst nog uit over de kerkbannen, als die er geweest zijn.⁵¹ Daarna moet de vazal aangeven of hij al dan niet de toestemming van zijn erfgenaam heeft,⁵² voor zover hij dat nog niet in zijn verslag gemeld heeft.⁵³ De vazal kan immers slechts zijn leen vervreemden met de toestemming van zijn erfgenaam, tenzij hij het vervreemdt uit financiële overwegingen.⁵⁴ Indien hij zich op die laatste beroept, moet hij ze wel bewijzen voor het leenhof.⁵⁵ Zodra

⁴⁵ DE SMET, J., *Codex*, nr. 197, 891-893 (1244).

⁴⁶ WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293). Uitzonderlijk controleert het leenhof de bevoegdheid van de baljuw pas later in de procedure (GYSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 331, 545-547 (1281)).

⁴⁷ DE COUSSEMAKER, I., *Documents*, I, nr. 28, 28-31 (1287).

⁴⁸ D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, I, nr. 510, 556-558 (1242); GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297). Deze erkenning is ook in andere stadia van de procedure mogelijk (DE SMET, J., *Cambion*, II/1, nr. 53, 479-483 (1291); FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 304, 217-219 (1280)).

⁴⁹ DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 76, 234-237 (1291). Cf. WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, nr. 26, 285-295 (1293).

⁵⁰ D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, I, nr. 510, 556-558 (1242); GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297).

⁵¹ GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); RAG, Gaillard, 984 (1295). Soms buigt het hof zich pas in een latere fase van de procedure over de kerkbannen (DE SMET, J., *Twee akten over de verkoop van de heerlijkheid Tillegem, 1285*, in: "Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge, opgericht onder de benaming Société d'émulation", CV, 1968, nr. 1, 207-211 (1285); ADN, B, 1563, nr. 93, f° 13 v°-14 r° (1289)).

⁵² DE COUSSEMAKER, I., *Documents*, I, nr. 28, 28-31 (1287); GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); RAG, Gaillard, 984 (1295).

⁵³ GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1083, 1675-1678 (1291).

⁵⁴ *Ibid.*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); MONIER, R., *Les lois, enquêtes et jugements des pairs du castel de Lille. Recueil des coutumes, conseils et jugements du tribunal de la Salle de Lille, 1283-1406*, in: "Documents et travaux publiés par la société d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons", III, Rijsel, 1937, nr. 220, 141-142 (einde dertiende eeuw).

⁵⁵ DE COUSSEMAKER, I., *Documents*, I, nr. 28, 28-31 (1287); RAG, Gaillard, 984 (1295). Vaak vraagt het leenhof maar aan de vazal op welke manier hij wil vervreemden, nadat hij reeds afstand gedaan heeft van zijn rechten op het leen

dat gebeurd is of zijn aanwezige erfgenaam ingestemd heeft met de vervreemding, vonnist het leenhof dat de vazal zijn leen kan overdragen.⁵⁶ Omdat pas in deze fase vaststaat dat het leen mag overgedragen worden, zijn er voorzichtige partijen die tot dit stadium wachten om de eigenlijke overeenkomst tot overdracht te sluiten, maar zij vormen een uitzondering.⁵⁷ Wat vaker voorkomt is dat de koper, alweer uit voorzichtigheid, pas nu betaalt.⁵⁸

Bijkomende regelingen moeten nog getroffen worden wanneer de vazal een echtgenote heeft en zij recht heeft op een *doarium*, een weduwgoed, op het leen dat zal vervreemd worden. Zij heeft dan, indien zij haar echtgenoot overleeft, recht op de helft van de opbrengsten van het leen voor de rest van haar leven⁵⁹ en de vervreemding doet geen afbreuk daaraan.⁶⁰ Dat is niet meteen aangenaam voor de verwerver. Indien de echtgenote van de vervreemder daadwerkelijk haar man overleeft, moet hij nog een tijdlang de opbrengsten van het leen met haar delen. Daarom doet de echtgenote bij de overdracht haast altijd afstand van haar rechten op het leen.⁶¹ Nu eens laat het leenhof haar daarbij alleen optreden,⁶² dan weer moet zij optreden met een voogd *ad hoc*. Die voogd kan haar echtgenoot zijn,⁶³ een derde die haar door het leenhof toegewezen is⁶⁴ of een persoon van haar keuze.⁶⁵ Het optreden van de voogd *ad hoc* heeft tot doel de echtgenote bewust te maken van de ernst van de handelingen die zij zal stellen.⁶⁶ Door de verzaking zal zij immers haar rechten op het vervreemde leen opgeven. Dat hoeft

---

(HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 276, 297-298 (1289)). De vazal bewijst zijn financiële motieven in dat geval pas na zijn onterving (VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 233, 223-225 (1269); nr. 317, 301-303 (1296)).

⁵⁶ DE COUSSEMAKER, I., *Cartulaire de l'abbaye de Cysoing et de ses dépendances (867-XVIIe s.)*, Rijsel, 1883, nr. 168, 213-216 (1281); DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 65, 215-217 (1286).

⁵⁷ D'HOOP, F., *Recueil*, nr. 85, 89-91 (1249).

⁵⁸ MANTOU, R., *Chartes en langue française antérieures à 1271 conservées dans les provinces de la Flandre orientale et de Flandre occidentale*, in: "Documents linguistiques de la Belgique romane", II, Parijs, 1987, nr. 9, 10-11 (1248).

⁵⁹ Zie over het *doarium*, HEIRBAUT, D., *Lenen*.

⁶⁰ HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 244, 212 (1232); nr. 685, 487 (1279); nr. 693, 489-490 (1280).

⁶¹ D'HOOP, F., *Recueil*, nr. 71, 69-71 (1242); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 133, 141-143 (1261).

⁶² D'HOOP, F., *Recueil*, nr. 71, 69-71 (1242); VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 325, 351-355 (1252).

⁶³ MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 125, 133-134 (1267).

⁶⁴ GYSSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 331, 545-547 (1281); I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); WARNKÖNIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293).

⁶⁵ DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 53, 479-483 (1291).

⁶⁶ De echtgenote heeft immers de instemming van haar voogd *ad hoc* niet nodig (cf. LEURIDAN, T., *Histoire de Seclin*, Roubaix, 1908, II/1, nr. 10, 18-23 (1249)).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

echter niet te betekenen dat zij een verlies lijdt door de vervreemding van het leen. Het leenhof legt immers de vazal op zijn echtgenote te compenseren voor haar *doarium* wanneer hij dat nog niet gedaan heeft.⁶⁷ Heeft de echtgenote die compensatie, dan moet zij verklaren of ze daarmee tevreden is.⁶⁸

3. De onterving.

Zoals reeds aangegeven is, valt de eigenlijke leenoverdracht uiteen in twee delen: de onterving van de vazal en de inerving van de verwerver.⁶⁹ De vazal ontferft⁷⁰ zich door afstand te doen van het leen,⁷¹ i.e. door het leen terug te geven aan de heer⁷² ten behoeve van een bepaalde verwerver.⁷³ Meer concreet draagt de vazal het leen over in de handen van de heer.⁷⁴ De teksten geven echter weinig informatie over de daarbij gebruikte symbolen. De schaarse gegevens laten toch toe vast te stellen, dat zowel sprake was van symbolen die de overdrachts-

---

⁶⁷ DE SMET, J., *Codex*, nr. 197, 891-893 (1244/1245); WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293). Bij enkele overdrachten moet de vazal dit nog doen in een later stadium van de procedure (D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, II, nr. 638, 82-84 (1252); DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 65, 215-217 (1286)).

⁶⁸ HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 622, 441 (1270); WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293).

⁶⁹ Voor de terminologie, zie de volgende noot en infra, noot 94.

⁷⁰ *exheredare* (DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 32, 447 (1267)); *desyreter* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)); *onteerven* (GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1252, 1913-1915 (1293)).

⁷¹ *devestire* (D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 63, 70-71 (1239)); *exire* (KERVYN DE LETTENHOVE, J., *Codex Dunensis sive diplomatum et chartarum medii aevi amplissima collectio*, Brussel, 1875, nr. 41, 53-54 (dertiende eeuw)); *desvestir* (HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 118, 120 (1258)); *issir* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)); *huut ghaen* (GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1104, 1702-1703 (1292)).

⁷² Een specifieke terminologie is er niet op dit punt. De meest uiteenlopende termen komen voor: *donare* (MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 125, 133-134 (1267)); *reddere* (HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 91, 93 (1210)); *reportare* (D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 63, 70-71 (1239)); *resignare* (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 397, 428-429 (1262)); *transferre* (MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 125, 133-134 (1267)); *raporter* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)); *draghen* (GYSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 855, 1371 (1289)); *draghen*: i.e. opdragen in de handen van de heer).

⁷³ *ad opus* (HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 332, 285-287 (1243)); *à oes* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)); *te boef* (GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1080, 1672-1673 (1291)).

⁷⁴ "*in manus nostras resignaverunt*" (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 397, 428-429 (1262)); "*Ende van al desen voerseiden ghoede so hebwi ons onteereft in Wouters hande van Pollaer daer wi dit ghoet af hilden*" (GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1252, 1913-1915 (1293)).

handeling voorstellen zoals de roede,⁷⁵ als van symbolen die het leen voorstellen, zoals de halm⁷⁶ of de graszode.⁷⁷

Is het leen in de handen van de heer, dan doet de vazal afstand van zijn rechten op het leen door het te verwerpen.⁷⁸ De verwerping bestaat uit bepaalde gebaren en woorden.⁷⁹ De eerste staan bekend onder de naam *effestucare* of *halm*.⁸⁰ De vazal geeft immers symbolisch uitdrukking aan zijn onterving door een *festuca*, een halm, weg te werpen. Daarbij kan het gaan om om het even welk twijgje van stro of hout.⁸¹ Wanneer hij dit twijgje wegwerpt, zegt de vazal tevens dat hij geen recht meer heeft op het leen.⁸² Eens hij klaar is, onterven zijn echtgenote en zijn naaste erfgenaam zich op net dezelfde manier, voor zover hun toestemming of hun verzaking vereist is.⁸³ Na hun onterving leggen de vazal, zijn erfgenaam en zijn echtgenote vaak eden af, waarin ze onder andere beloven niet te zullen ingaan tegen de gedane overdracht.⁸⁴

⁷⁵ DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *Oorkonden*, II/2, nr. 334 (1171; abdij van Loos).

⁷⁶ VAN DE PUTTE, F., *Cronica*, II, nr. 502, 561 (1234).

⁷⁷ DE COUSSEMAKER, I., *Cysoing*, nr. 94, 132-133 (1246).

⁷⁸ *werpire* (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 397, 428-429 (1262)); *werpir* (MANTOU, R., *Chartes*, nr. 9, 10-11 (1248)); *werpen* (GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1104, 1702-1703 (1292)). *Werpire* etc. hebben in het middeleeuws Latijn en het Oudfrans ook hun varianten met *gue-* in plaats van *we-* (b.v. *guerpire* (MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 125, 133-134 (1267))).

⁷⁹ DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 52, 474-478 (1287); VAN DE PUTTE, F., *Cronica*, II, nr. 502, 561 (1234).

⁸⁰ *defestucare* (PREVENIER, W., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, Brussel, 1964, II, nr. 280, 612-615 (1205)); *effestucare* (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 397, 428-429 (1262)); *festucare* (SA Aalst, Onze-Lieve-Vrouwhospitaal Aalst, *Oorkonden*, 2 (1241)); *enfestukier* (MANTOU, R., *Chartes*, nr. 9, 10-11 (1248)); *halm* (GYSSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 855, 1371 (1289)).

⁸¹ BLOCH, M., *Les formes de la rupture de l'hommage dans l'ancien droit féodal*, in: "Revue historique de droit français et étranger", XXXVI, 1912, 152.

⁸² *quitare* (FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 190, 128-129 (1255)); *quitum clamare* (PREVENIER, W., *Oorkonden*, II, nr. 297, 642-643 (1205)); *renuntiare* (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 219, 240-241 (1236)); *clamer quitte* (D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 195, 260-262 (1305)); *quiter* (HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 118, 120 (1258)); *quite scelden* (WARNKOENIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 7, 234-239 (1269)).

⁸³ GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1104, 1702-1803 (1292); nr. 1252, 1913-1915 (1293); VAN HOLLEBEKE, L., *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Pierre de Loo de l'ordre de Saint Augustin (1093-1794)*, Brussel, 1870, nr. 38, 43-44 (1220). Deze verzaking is ook nog mogelijk na de inerving van de verwerper (D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, II, nr. 641, 86-88 (1252)).

⁸⁴ *Ibid.*, I, nr. 345, 350-352 (1230); HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 332, 285-287 (1243); WARNKÖNIG, L. en GHELDOLF, A., *Histoire*, IV, nr. 26, 285-295 (1293). Uitzonderlijk gaan de eden de onterving vooraf (FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 320, 230-232 (1284)).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

Hebben de vazal, zijn vrouw en zijn naaste erfgenaam zich onterfd, dan bevestigt het leenhof dat formeel. Het vonnist dat zij geen recht meer hebben op het leen.⁸⁵ Het hof oordeelt dit zelfs ten aanzien van de naaste erfgenaam die niet aan zijn rechten verzaakt, wanneer de vazal zijn financiële motieven bewezen heeft.⁸⁶ Daarbij mag men echter niet uit het oog verliezen dat de naaste erfgenaam nog altijd een nakooprecht geniet, wanneer er geen kerkbannen waren. Hij en andere verwanten kunnen tegen een vergoeding nog steeds het leen van de koper bekomen.⁸⁷ Door het vonnis van het leenhof, dat de vazal, de echtgenote en de naaste erfgenaam geen recht meer hebben op het leen, is de heer in dit stadium van de procedure terug de enige rechthebbende op het leen. Hij mag er nu mee doen wat hij wil. Ook al heeft de vazal aan zijn rechten verzaakt ten behoeve van een bepaalde verwerver, de heer kan beslissen het leen zelf te houden. Het leenhof zegt dat trouwens hetzij in zijn vonnis over de onterving,⁸⁸ hetzij in een daaropvolgend vonnis.⁸⁹ De heer moet in dit geval natuurlijk wel de koper schadeloos stellen.⁹⁰

4. De inerving.

Slechts zelden trekt de heer het leen aan zich, zodat de onterving van de vazal meestal leidt tot de inerving van zijn tegenpartij. Die kan onmiddellijk doorgaan,⁹¹ maar in enkele gevallen verloopt enige tijd tussen de twee delen van de overdrachtsprocedure. Die kan soms zelfs een jaar later plaatsvinden⁹² of toch zoveel later dat het leenhof ondertussen reeds een andere voorzitter gekregen

---

⁸⁵ GYSSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 125, 133-134 (1267); PREVENIER, W., *Oorkonden*, II, nr. 280, 612-615 (1205); STRUBBE, E., *Egidius van Breedene (11.-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijk bestuur en van de Cisterciënser orde in het dertiende eeuwse Vlaanderen*, in: "RUG, Werken uitgegeven door de faculteit der wijsbegeerte en letteren", XCIV, Brugge, 1942, nr. 26, 301 (1239).

⁸⁶ VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 65, 52-53 (1233); RAG, Saint-Genois, 656 (1292).

⁸⁷ Cf. FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 320-321, 230-233 (1284); MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 152, 167-169 (1280).

⁸⁸ VAN HOLLEBEKE, L., *L'abbaye de Nonnenbosche de l'ordre de Saint Benoît près d'Ypres (1101-1796), suivi du cartulaire de cette maison*, Brugge, 1865, nr. 38, 102-103 (1221). Cf. GYSSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 749a, 1238-1241 (1287).

⁸⁹ HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 88, 90-91 (1208); PREVENIER, W., *Oorkonden*, II, nr. 280, 612-615 (1205).

⁹⁰ Cf. MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 205, 214 (1303).

⁹¹ GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1083, 1675-1678 (1291); I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297).

⁹² DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 65, 215-217 (1286; onterving vazal); nr. 16, 104 (1287; inerving verwerver).

DIRK HEIRBAUT

heeft.⁹³ De heer erft de verwerver in⁹⁴ door hem de investituur te geven,⁹⁵ onder voorbehoud van de mogelijke rechten van derden.⁹⁶ Krachtens het oordeel van het leenhof hebben immers alleen de vazal, diens verwanten en echtgenote geen recht meer op het leen. Alle anderen behouden hun rechten.

De inerving verloopt verschillend van geval tot geval. Blijft het leen een leen, dan verloopt alles zoals bij een gewone belening.⁹⁷ Het is mogelijk dat het leen gedefeodaliseerd wordt, i.e. omgezet wordt in een niet-feodaal goed. De heer doet daartoe afstand van zijn rechten als leenheer op het leen. Vervolgens maakt hij van het vroegere leen een cijnsgoed of een *allodium* en geeft hij de investituur ervan aan de verwerver.⁹⁸ Zijn leenhof sluit de inerving af door te vonnissen dat de betrokkene ingeërfd is.⁹⁹ Aangezien de investituur tevens een lichamelijke

---

⁹³ CALLEWAERT, C., *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925, nr. 131, 143-144 (1295); GANSHOF, F., *Observations*, 322-323 (1226).

⁹⁴ *adhereditare* (D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, II, nr. 680, 126-127 (1256)); *inhaeredare* (DE SMET, J., *Codex*, nr. 262, 952 (1286)); *heredare* (DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 32, 447 (1267)); *ayreter* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)); *erven* (GYSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 35, 88-89 (1266)).

⁹⁵ *investire* (HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 332, 285-287 (1243)); *investir* (LUYKX, T., *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*, in: "Verhandelingen van de koninklijke akademie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren", XXXIX, Brussel, 1961, nr. 31, 351-352 (1264)); *ravestir* (HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 564, 399 (1264)). Tal van oorkonden geven geen specifieke terminologie, maar beperken zich tot meer algemene termen, zoals b.v. *conferre* (VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 177, 188-189 (1227)) of *rendre* (PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 317, 290-292 (1278)).

⁹⁶ GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 317, 301-303 (1296); RAG, Gaillard, 984 (1295).

⁹⁷ PREVENIER, W., *Oorkonden*, II, nr. 280, 612-615 (1205); GYSELING, M., *Corpus*, I/4, nr. 1567, 2354-2356 (1297); ADN, B, 4058/4150 (1299).

⁹⁸ DE SMET, J., *Codex*, nr. 197, 891-893 (1244/1245); FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 253, 170-171 (1269); GYSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 855, 1371 (1289). Cf. FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 190, 128-129 (1255). De defeodalisering volgt in heel wat gevallen op de investituur (GYSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 35, 88-89 (1266); HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 332, 285-287 (1243)). Laat de heer zich vertegenwoordigen door zijn baljuw, dan defeodaliseert hij soms het leen reeds in de volmacht van de baljuw (CALLEWAERT, C., *Chartes*, nr. 123, 134 (1287); D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, II, nr. 820, 304-305 (1270)), maar in enkele gevallen doet hij dat pas na de overdracht (LAMBERT, V., *De oorkonden van het Sint-Donatianskapittel te Brugge* (uitgave aangevat door Strubbe, E., voortgezet door Lebbe, C. en Ruyffelaere, P. en voltooid door Lambert, V.; in voorbereiding; doorgenomen in manuscript), nr. 219 (1236)).

⁹⁹ GYSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1083, 1675-1678 (1291); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 264, 284-287 (1288); nr. 314, 344-345 (1293); MANTOU, R., *Chartes*, nr. 9, 10-11 (1248).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

inbezitstelling is,¹⁰⁰ hoeft geen verdere overdrachtshandeling meer gesteld te worden.

Soms is er geen inerving voor het leenhof. De heer verbiedt dan na de defeodalisering aan het leenhof nog verder over het vroegere leen te oordelen.¹⁰¹ De inerving heeft daarom plaats voor de rechtbank die bevoegd is voor het cijnsgoed of *allodium* geworden leen.¹⁰² De procedure voor die andere rechtbank verloopt volgens dezelfde lijnen als de inerving voor het leenhof.¹⁰³ Uitzonderlijk is er bij de inerving een opsplitsing van de rechten op het leen. Het is mogelijk dat twee verschillende personen moeten ingeërfd worden: de ene met de lijftocht op het leen (wat overeenstemt met ons vruchtgebruik), de andere met de *erve* van het leen (wat overeenstemt met onze naakte eigendom).¹⁰⁴ In dat geval worden beiden afzonderlijk ingeërfd¹⁰⁵ of wordt één van hen met gehele leen ingeërfd, waarna hij de lijftocht aan de andere overdraagt.¹⁰⁶

Verwerft een rechtspersoon, b.v. een kerk of een stad, het leen, dan erft de heer een vertegenwoordiger van de desbetreffende instelling in. Die krijgt dan de investituur, niet voor zichzelf, maar ten behoeve van de rechtspersoon die hij vertegenwoordigt.¹⁰⁷ De overdracht aan een persoon ten behoeve van een derde is ook mogelijk in andere gevallen dan de vertegenwoordiging van een instelling. De derde verkrijgt dan het leen door een latere overdracht.¹⁰⁸ Dit systeem van overdrachten ten gunste van een derde heeft in Engeland geleid tot de ontwikkeling van de *use*, een voorloper van de *trust*.¹⁰⁹ Een persoon krijgt een leen ten behoeve van een derde. Hij draagt het niet over aan deze derde, maar die krijgt wel de economische voordelen van het leen. Op die manier is het mogelijk

---

¹⁰⁰ FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 191, 129-130 (1255); STRUBBE, E., *Egidius*, nr. 28, 303-304 (1240).

¹⁰¹ DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 52, 474-478 (1287); II/2, nr. 14, 708-711 (1282). Cf. HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 216, 237-239 (1280).

¹⁰² DE SMET, J., *Codex*, nr. 262, 952 (1286; de schepenbank van de heer van Outer voor een cijnsgoed); GYSSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 598, 998-999 (1285; de kasselrijschepenbank van Brugge voor een *allodium*).

¹⁰³ D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 103, 125-127 (1261); FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 186, 125-126 (1253).

¹⁰⁴ Over het onderscheid tussen lijftocht en *erve*, zie HEIRBAUT, D., *Heren*.

¹⁰⁵ MONIER, R., *Lois*, nr. 43, 44-45 (1296). Cf. GYSSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 850, 1371-1375 (1289).

¹⁰⁶ DE COUSSEMAKER, I., *Documents*, I, nr. 28, 28-31 (1287); DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 76, 234-237 (1286).

¹⁰⁷ HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 648, 454-455 (1274); nr. 804, 568-569 (1300); ADN, B, 1336/4296 (1300).

¹⁰⁸ DE COUSSEMAKER, I., *Cysoing*, nr. 84, 116-117 (1221); DE SMET, J., *Akten*, 207-211 (1285); D'HERBOMEZ, A., *Chartes*, I, nr. 352, 360-361 (1230).

¹⁰⁹ Het woord *use* staat niet in verband met het werkwoord *to use*. Het is een afleiding van *opus* via het Oudfranse *oeps* (*oes*) (BAKER, J., *An introduction to English legal history*, Londen, 1990³, 286 noot 7).

allerlei rechtsregels te omzeilen, aangezien deze gericht zijn tegen de juridische en niet tegen de economische rechthebbende.¹¹⁰ In Vlaanderen is het nooit zover gekomen, hoewel de juridische basis aanwezig was.

5. *Het slotvonnis.*

Met de inerving van de verwerfer is de procedure niet afgelopen. Het leenhof vonnist eerst nog dat alles volgens de regels verlopen is.¹¹¹ Vindt het hof onregelmatigheden, dan kan die toestand alsnog verholpen worden.¹¹² Zodra het hof zijn eindvonnis gegeven heeft, heeft de verwerfer op regelmatige wijze het goed verkregen, althans toch wat de overdracht betreft. De transactie kan daarna op dit punt niet meer aangevochten worden.¹¹³ De regelmatige overdracht kan later op twee manieren bewezen worden. De in het hof zetelende leenmannen kunnen mondeling verslag uitbrengen over de overdracht,¹¹⁴ maar meestal verlangt de verwerfer een oorkonde, een geschreven stuk dat tot bewijs van de overdracht kan dienen.¹¹⁵ Hoewel een bewijs zowel door een oorkonde als door getuigen kan worden geleverd,¹¹⁶ geeft een oorkonde nu eenmaal meer zekerheid dan het geheugen van sterfelijke mensen.¹¹⁷ Over het algemeen is de oorkonde afkomstig van de leenheer.¹¹⁸ Oorkonden van de vervreemdende vazal,¹¹⁹ eventueel medegezegeld door de leenheer,¹²⁰ of van de leden van het leenhof¹²¹ zijn

¹¹⁰ BEAN, J., *The decline of English feudalism. 1215-1540*, Manchester, 1968, 104-179; BAKER, J., *Introduction*, 283-295.

¹¹¹ VAN DE PUTTE, F. en CARTON, C., *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Hemelsdaele*, Brugge, 1858, nr. 39, 73-74 (1257); GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1362, 2120-2122 (1294); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 264, 284-287 (1288).

¹¹² DE COUSSEMAKER, I., *Cysoing*, nr. 75, 97-98 (1218). Cf. HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 412, 322-324 (1249).

¹¹³ LUYKX, T., *Johanna*, nr. 52, 579-580 (1238).

¹¹⁴ ADN, B, 1250/2197 (1281); ADN 12 H, 2, nr. LVII/67, f° 65 r°-66 r° (1287).

¹¹⁵ Cf. COPPENS, C., *Cartularium Affligemense ab anno 1254 ad annum 1309*, in: "Fontes Affligemenses", XXII, Hekelgem, 1977, nr. 63, 36-38 (1260); LAMBERT, V., *Oorkonden*, nr. 171 (1232); PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 234, 204-205 (1239).

¹¹⁶ Cf. DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *Oorkonden*, II/2, nr. 414 (1176; abdijs van Mesen); DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 62, 491-493 (1295); NOTERDAEME, J., *De heren van Beveren-Waes, tevens burggraven van Diksmuide*, in: "Annalen van de oudheidkundige kring van het Land van Waas", LVIII, 1953, nr. 4, 150-151 (1213).

¹¹⁷ Cf. ESPINAS, G. e.a., *Privilèges et chartes de franchise de la Flandre*, I, *Actes généraux et Flandre française. Flandre française*, Brussel, 1959-1961, I, nr. 25, 49-58 (1220).

¹¹⁸ DE SMET, J., *Codex*, nr. 249, 941 (1280); PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 260, 229-230 (1246); VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 198, 190-191 (1260).

¹¹⁹ COPPENS, C., 1254, nr. 63, 36-38 (1260); DE COUSSEMAKER, I., *Cysoing*, nr. 168, 213-216 (1281); *Documents*, I, nr. 31, 32-34 (1288).

¹²⁰ DE SMET, J., *Cambron*, II/1, nr. 53, 479-483 (1291); D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 119, 146-147 (1265).

¹²¹ Archives de l'état à Namur, Chartrier des comtes de Namur, 173 (1284); RAG, Saint-Genois, 656 (1292).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

in de dertiende eeuw minder gebruikelijk. Nochtans zijn ze goedkoper¹²² en kunnen ze moeilijker vervalst worden.¹²³ Van wie ze ook afkomstig moge zijn, de individuele oorkonde vormt in deze periode het beste bewijsmiddel van de overdracht. De leenhoven zijn immers in de dertiende eeuw nog niet zover geëvolueerd, dat ze registers bijhouden waarin de overdrachten van lenen opgenomen zijn. Zelfs bij de belangrijkste leenhoven is het daarvoor nog wachten tot de vijftiende eeuw.¹²⁴

6. Bekrachtigingen en verzakingen na de overdracht.

De overdrachtsprocedure kent nog enkele uitlopers. Tenzij er kerkbannen geweest zijn, moet de verwerfer bij een verkoop nog één jaar en één dag wachten vooraleer het nakooprecht van de verwanten is uitgedoofd.¹²⁵ Soms vraagt hij ook nog een bekrachtiging door de leenheer van de overdrachtsprocedure, indien deze zich voor diens vertegenwoordiger afgespeeld heeft.¹²⁶ Vaak is het verworven leen een achterleen. Wil de vervreemder een defeodalisering van dit achterleen, dan kan dit via een overdrachtsprocedure voor het leenhof van de hogere heer, die bij die gelegenheid aan zijn rechten verzaakt.¹²⁷ Komt het hogere leenhof niet tussen, dan moet de hogere leenheer nog in een afzonderlijke akte zijn toestemming geven en aan zijn rechten verzaken,¹²⁸ voor zover hij dat nog niet gedaan heeft.¹²⁹ Laat de vazal na deze toestemming te vragen, dan mag de hogere leenheer het leen in beslag nemen.¹³⁰

In een klein aantal gevallen ontbreekt de toestemming van bepaalde personen, zodat die achteraf nog voor het leenhof gegeven wordt. Zo onterven de naaste erfgenaam¹³¹ en de echtgenote¹³² zich soms nog na de overdrachtsprocedure voor

¹²² Cf. COPPENS, C., 1254, nr. 63, 36-38 (1260).

¹²³ STRUBBE, E., *Egidius*, nr. 3-4, 274-276 (1228); nr. 11-12, 284-286 (1231).

¹²⁴ OPSOMMER, R., *Leengoed*, II, 560.

¹²⁵ VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 165, 155-157 (1251); ADN, 10 H, 323, p. 16-17/f° 25 r°-v^o (1260/1261).

¹²⁶ MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 132, 145-146 (1270); nr. 155, 172-173 (1281).

¹²⁷ Zie infra, paragraaf D.

¹²⁸ FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 192, 130 (1255); PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 279, 248-249 (1248).

¹²⁹ GYSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1104, 1702-1703 (1292).

¹³⁰ DUCHESNE, A., *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy. Preuves*, Parijs, 1631, 545-547 (1262).

¹³¹ FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 254, 171-172 (1269); STRUBBE, E., *Egidius*, nr. 2, 272-273 (1226); Archives de l'état à Tournai, *Cartulaires*, 68, f° 22 v°-23 r° (1251).

¹³² DE LIMBURG-STIRUM, T., *La cour des comtes de Flandre. Leurs officiers héréditaires*, I, *Le chambellan de Flandre et les sires de Ghisteltes*, Gent, 1868, nr. 17, 20-21 (1219); PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 172, 140-141 (1228).

DIRK HEIRBAUT

het leenhof. De echtgenote verzaakt bovendien in enkele gevallen voor een tweede maal aan haar rechten ten overstaan van een kerkelijk rechter.¹³³

D. DE VARIATIES OP HET BASISSCHEMA.

Hoe complex de uitwerking ervan ook mag zijn, op zich verloopt de leenoverdracht relatief eenvoudig. De vazal geeft het leen terug aan de heer en die geeft het aan de verwerver. Het kan echter ingewikkelder. Bij een defeodalisering van een leen is de toestemming van alle leenheren vereist. In de twaalfde eeuw leidde dat over het algemeen tot een tussenkomst van de leenhoven van al die heren bij de overdracht van het leen.¹³⁴ In de dertiende eeuw komt dat niet zo vaak meer voor.¹³⁵ De overdracht voor het lagere leenhof volstaat. De hogere leenheer moet wel nog zijn toestemming geven en afstand doen van zijn rechten.¹³⁶ De overdracht door zijn handen en voor zijn leenhof is echter niet meer vereist.

Treden alle leenhoven op bij de procedure, dan leidt dit tot een hele reeks opeenvolgende handelingen. Nemen we bijvoorbeeld een overdracht van een achterachterleen dat gedeфеodaliseerd wordt, i.e. omgezet wordt in een cijnsgoed of een *allodium*. De vazal geeft zijn leen terug aan zijn laagste leenheer, die geeft het aan de intermediaire leenheer en die draagt het over aan de hoogste leenheer. Deze laatste geeft dan de investituur aan de verwerver.¹³⁷ Schematisch geeft dit volgend resultaat:

---

¹³³ HAUTCOEUR, E., *Église*, I, nr. 502, 424 (1268); nr. 577, 406 (1266).

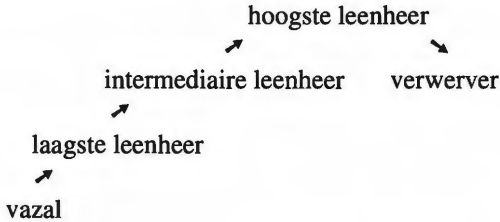
¹³⁴ DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, T., *Oorkonden*, II/1, nr. 285, 445-446 (1159-1168); II/2, nr. 292 (1168; priesters van het decanaat Ieper); nr. 610 (1181-1182; abdij van Cysoing).

¹³⁵ Voor voorbeelden, zie infra, noot 37.

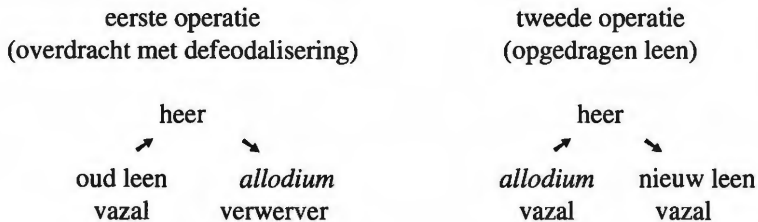
¹³⁶ DE GHELLINCK-D'ELSEGHEM, A., *Cartulaire de l'abbaye de Beaulieu*, Brugge, 1894, nr. 11-13, 18-20 (1291); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 25-26, 26-28 (1240).

¹³⁷ HAIGNERÉ, J., *Chartes*, II, nr. 1237, 157-158 (1282); MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 155-156, 172-176 (1281); VAN HOLLEBEKE, L., *Abbaye*, nr. 51, 117-118 (1240).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

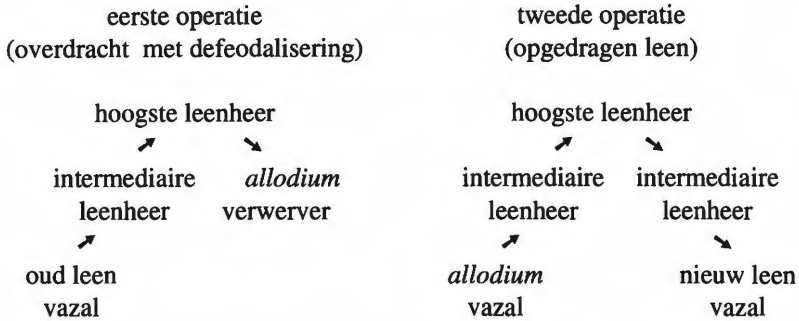
Een andere complicatie is de koppeling van een opgedragen leen aan een vervreemding met defeodalisering. In theorie geeft de heer een bepaald goed in leen aan zijn vazal, zorgt dus de heer voor het leen. In de praktijk ging het vaak anders. De vazal gaf één van zijn eigen *allodia* aan zijn heer en die gaf het hem daarna terug als leen. Het voordeel voor de heer is evident. Dat voor de vazal niet. Toch droegen vazallen soms één van hun *allodia* in leen op aan hun heer om allerlei redenen.¹³⁸ Eén van de belangrijkste daarvan was verbonden met de vergoeding aan de heer voor de schade bij de vervreemding van een leen dat daarna gedefeodaliseerd werd. De heer liet dat niet zomaar toe. Soms eiste hij b.v. dat de vazal één van zijn *allodia* aan zijn heer in leen opdroeg.¹³⁹ Twee operaties, de overdracht met defeodalisering van het leen enerzijds en de omzetting van het *allodium* van de vazal in een leen anderzijds, volgen dan elkaar op. Schematisch:

Het kan nog ingewikkelder wanneer de twee voorgaande situaties samen voorkomen, een combinatie die beperkt blijft tot de twaalfde eeuw. Nemen we bijvoorbeeld een koppeling tussen de defeodalisering van een achterleen en een opgedragen leen.¹⁴⁰ Via de heren wordt het achterleen eerst aan de verwerver overgedragen. Daarna geeft de vazal via de intermediaire heer zijn *allodium* aan de hoogste heer, van wie hij het dan, opnieuw via de intermediaire heer, als leen terugkrijgt. Schematisch:

¹³⁸ Zie over de opgedragen lenen, HEIRBAUT, D., *Lenen*.
¹³⁹ CALLEWAERT, C., *Chartes*, nr. 44, 50 (1219); GYSSELING, M., *Corpus*, I/1, nr. 331, 545-547 (1281). Cf. *Ibid.*, I/2, nr. 855, 1371-1375 (1289).
¹⁴⁰ DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *Oorkonden*, II/1, nr. 262, 414-416 (1156-1166). Cf. *Ibid.*, nr. 147, 235-236 (1155).

DIRK HEIRBAUT

Deze complicaties verschijnen vooral in de twaalfde eeuw. In de dertiende eeuw zijn ze zeldzaam geworden. Het hof van de hogere leenheer hoeft dan niet meer tussen te komen bij een overdracht en de heer bekommt nog zelden dat een vazal in ruil voor zijn toestemming een *allodium* in leen opdraagt. Nochtans mag men uit de versoepeling op dit punt niet afleiden dat de evolutie altijd in de richting gaat van een verminderde tussenkomst van de heer en zijn leenhof. De geschiedenis van de splitsing illustreert dit. Vervreemdt een vazal een deel van zijn leen, dan moet men dit deel afsplitsen bij de overdracht.¹⁴¹ De vazal scheidt het te vervreemden deel af van zijn leen. Hij houdt de rest, maar draagt het afgescheiden deel over aan zijn heer die het doorgeeft aan de verwerver.¹⁴² In de late middeleeuwen verloopt dit echter veel formalistischer. De vazal draagt zijn gehele leen over aan de heer. Die splitst het leen en geeft daarna aan de vazal en de verwerver hun deel.¹⁴³ Een schema toont meteen aan dat deze latere manier van werken complexer is:

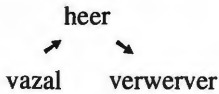
¹⁴¹ *dividere a feodo* (MUSSELY, C. en MOLITOR, E., *Cartulaire*, nr. 69, 70-71 (1233)); *excerpere a feodo* (*Ibid.*, nr. 166, 188-189 (1284)); *separare a feodo* (DE POTTER, F. en BROECKAERT, D., *Geschiedenis van de gemeenten van de provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1864-1900, r. 5, I, *Grimmingen*, 29 noot 1 (1228/1229)); *departir del fief* (BRUN-LAVAINNE, M., *Roisin. Franchises, lois et coutumes de la ville de Lille*, Rijsel, 1842, 314 (1285)); *dessevrer del fief* (OPSOMMER, R., *Splitsing van de heerlijkheid Hemsrode (Anzegem) anno 1284: leenrechtelijke bemerkingen*, in: "Jaarboek van de geschied- en heemkundige kring De Gaverstreke", XV, 1987, 79-80 (1284)); *esrachier del fief* (HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 264, 284-287 (1288)); *estraise del fief* (*Ibid.*, nr. 267, 297-298 (1289)); *oster hors del fief* (VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 198, 190-191 (1260)); *spliten van den lene* (GYSSSELING, M., *Corpus*, I/3, nr. 1104, 1702-1703 (1292)).

¹⁴² MANTOU, R., *Chartes*, nr. 14, 18-20 (1258); HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, I, nr. 276, 297-298 (1289).

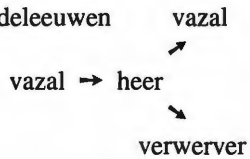
¹⁴³ OPSOMMER, R., *Leengoed*, II, 511-513.

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

hoge middeleeuwen

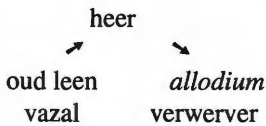

late middeleeuwen

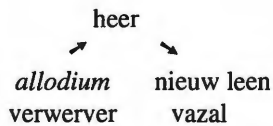

Tot slot kan nog vermeld worden dat de complexiteit van een overdrachts-procedure soms het gevolg is van het contract dat eraan ten grondslag ligt. Een mooi voorbeeld vormt de ruil. Normaliter houdt de vazal het in ruil ontvangen goed eveneens in leen.¹⁴⁴ Bijgevolg zijn er twee operaties. De vazal geeft zijn leen aan de heer. Die geeft het aan de tegenpartij van zijn vazal. De heer krijgt daarop een ander goed in ruil terug, waarmee hij vervolgens zijn vazal beleent.¹⁴⁵ De gevonden voorbeelden betreffen over het algemeen een ruil met een defeodalisering ten voordele van de tegenpartij van de vazal. Schematisch:

eerste operatie

tweede operatie

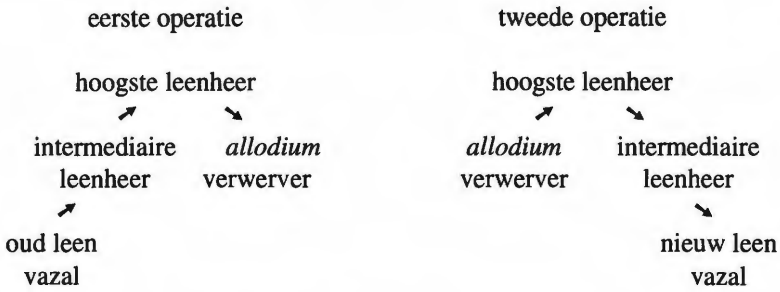
Ook in dit geval zijn meer ingewikkelde operaties niet uitgesloten. Het is mogelijk dat er meerdere leenheren zijn, zodat zij en hun leenhoven allemaal kunnen optreden bij de ruil. Dat blijft echter beperkt tot de twaalfde eeuw en is enkel gedocumenteerd voor een ruil met kerkelijke instellingen, waarbij het leen gedefeodaliseerd wordt. Het leen wordt dan eerst door de vazal via de verschillende leenheren aan de verwerver gegeven. Daarna geeft deze een ander goed terug aan de hoogste leenheer, zodat dit via de verschillende leenheren bij de vazal terechtkomt.¹⁴⁶ Dat geeft volgend schema:

¹⁴⁴ CALLEWAERT, C., *Chartes*, nr. 41, 46 (1218); VAN DE PUTTE, F., *Cronica*, II, nr. 448, 516 (1223).

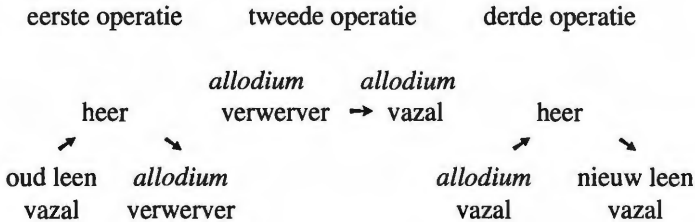
¹⁴⁵ D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 111, 133-135 (1264); VAN DE PUTTE, F., *Cronica*, II, nr. 416, 491-492 (1214).

¹⁴⁶ DE HEMPTINNE, T. en VERHULST, A., *Oorkonden*, II/1, nr. 147, 235-236 (1155); nr. 181, 285 (1159).

DIRK HEIRBAUT

Een andere complicatie bij de ruil met een defeodalisering ten voordele van de tegenpartij hoort bij de dertiende eeuw. De vazal geeft eerst via zijn heer zijn leen aan zijn tegenpartij. Die geeft daarop een *allodium* rechtstreeks aan de vazal, waarna die dat aan zijn heer geeft opdat die het in leen zou omzetten.¹⁴⁷ Schematisch:

E. OVERDRACHTEN VAN NIET-FEODALE ERVEN.

Overdrachten van niet-feodale *erven* verlopen in principe op dezelfde wijze als leenoverdrachten.¹⁴⁸ Ook in dit geval treedt de bevoegde rechtbank op en zijn allerlei bijkomende elementen, zoals de instemming van de familieleden, aanwezig.¹⁴⁹ *Mutatis mutandis* (b.v. optreden van een schepenvank in plaats van een leenhof),¹⁵⁰ kan het voorgaande dan ook een uitgangspunt vormen voor wie de overdrachtsprocedure bij *allodia* of cijnsgoederen wil bestuderen. Bij de *allodia* zijn er wel twee belangrijk verschillen. Vooreerst heeft de overdracht

¹⁴⁷ PIOT, C., *Cartulaire*, nr. 215, 184 (1233). Cf. DE COUSSEMAKER, I., *Bourbourg (1104-1793)*, Rijsel, 1882, I, nr. 133, 124 (1236); D'HERBOMEZ, A., *Histoire*, nr. 83, 100 (1251); GYSSELING, M., *Corpus*, I/2, nr. 855, 1371-1375 (1289).

¹⁴⁸ BÉTHUNE, J., *Cartulaire du béguinage de Sainte Elizabeth à Gand*, Brugge, 1883, nr. 27, 24 (1273); COPPENS, C., *1254*, nr. 101, 58-59 (1265).

¹⁴⁹ BÉTHUNE, J., *Cartulaire*, nr. 39, 32-33 (1279); DE REIFFENBERG, C., *Monuments*, I, nr. 68, 220-222 (1286).

¹⁵⁰ HAUTCOEUR, E., *Abbaye*, nr. 167, 177 (1269); cf. ESPINAS, G., *La vie urbaine de Douai au Moyen Age*, Parijs, 1913, nr. 42, 30-31 (1263).

OVERDRACHT GOEDEREN IN HET FEODALE RECHT

voor getuigen, en niet voor een rechtbank, hier langer standgehouden.¹⁵¹ Daarnaast kan de overdracht, als die voor een rechtbank plaatsgrijpt, rechtstreeks gebeuren.¹⁵² De vervreemder kan het *allodium* direct aan de verwerver geven. Toch is dit niet altijd het geval. Zeker vanaf de dertiende eeuw treedt een heer of zijn vertegenwoordiger vaak ook als tussenpersoon op bij de overdrachten van *allodia*.¹⁵³ Die heer heeft dan een zekere zeggenschap verkregen over het desbetreffende *allodium*. De macht van een heer over een *allodium* kan zelfs zo groot zijn dat men kan zeggen dat het van hem gehouden wordt.¹⁵⁴ Het verschil met een tenure is dan niet zo groot meer.

F. BESLUIT.

De overdracht van lenen en andere *erven* is in de middeleeuwen maar al te vaak een complex gebeuren en de diversiteit in de oorkonden geeft de indruk dat op dit vlak in de middeleeuwen chaos heerste. Die indruk is verkeerd. Achter de complexiteit van de beschrijvingen gaat slechts één basisprincipe schuil, nl. de overdracht van vervreemder aan verwerver voor de bevoegde rechtbank. Bij lenen is dat meer concreet de overdracht van vervreemder naar verwerver via de leenheer voor diens leenhof. Naargelang de belangen en strategieën die in het spel zijn, wordt dit principe op de meest uiteenlopende wijzen uitgewerkt. De daarbij gebruikte bouwstenen zijn echter steeds dezelfde, ongeacht de volgorde of de gedaante waarin ze voorkomen, en ze berusten allen op hetzelfde reeds vermelde basisprincipe. Zolang men dit maar goed voor ogen houdt, kan men nog steeds door de bomen van de formaliteiten het bos van de overdracht zien.

---

¹⁵¹ DE SMET, J., *Codex*, nr. 101, 826 (1210); nr. 209, 902 (1248).

¹⁵² DE GHELLINCK-D'ELSEGHEM, A., *Chartes et documents concernant la famille van Vaernewijck, I, Xe siècle à 1400*, Gent, 1899, nr. 22, 33-35 (1274); FEYS, E. en NELIS, A., *Cartulaires*, II, nr. 304, 217-219 (1280).

¹⁵³ RA Ronse, Abdij Ename, Oorkonden, 1978 (1287); VLEESCHOUWERS, C., *Oorkonden*, II, nr. 329, 355-356 (1253).

¹⁵⁴ ADN, B, 1561, nr. 525, f° 138 v° (1244-1278); VANHAECK, M., *Cartulaire*, I, nr. 54, 43-44 (1232).